

Recension

Mats Furberg: *Säga, förstå, tolka. Till yttrandets och textens problem*, Doxa 1982

Lars Gustafsson har en gång försökt fånga skillnaden mellan litteraturvetenskap och filosofi genom att berätta en liten anekdot från den tid då han studerade de bägge disciplinerna – om man på det litteraturhistoriska seminariet yttrade att ”det här förstår jag inte” blev man betraktad som ett fån, medan däremot samma replik hos filosoferna togs som tecken på höjden av skarpsinne.

När jag nu som litteraturvetare fått tillfälle att uttala mig om Mats Furbergs bok *Säga, förstå, tolka* inför ett filosofiskt forum, skyndar jag mig att deklarerat att här finns mycket som jag inte förstår. En smärtsam insikt viskar mig dock i örat, att den bristande förståelsen nog mer beror på min yrkesbestämda begränsning än på något annat. Alltnog, de problem Furberg tar upp i sin bok har intresse långt utanför filosofernas krets, och ett långvarigt umgänge med det föreliggande arbetet har djupt oroat mig i min litteraturvetenskapliga praxis – ordet ’oroa’ mest taget i dess goda mening. Självinsikten bjuder mig att begränsa granskningen till några spörsmål som är fotade i just det litteraturvetenskapliga hantverket. Dock först ett försök att mer översiktligt presentera Furbergs bok.

Mats Furberg som ju bekant är förankrad i den talaktsteoretiska traditionen har ställt och prövat denna mot olika hermeneutiska idéer/uppslag. (Från min horisont tvekar jag inför tanken att sammanföra de olika hermeneutiska grupperingar – med kärngestalter som Gadamer, Hirsch, Ricoeur etc – som det här är fråga om under begreppet ’hermeneutisk tradition’; därtill är synsätten alltför divergerande.) Därvidlag har Furberg kunnat knyta an till sitt väldokumenterade intresse för och djupa kännedom om litterära texter och litteraturteoretisk debatt.

Boken är tudelad. Den första delen är talaktsteoretisk och behandlar kommunikationens villkor i det som Furberg benämner ”Talsland”; den andra, mer omfattande delen, granskar förhållandena i ”Skriftland”, och intresset koncentreras där till problem som hänger samman med tolkning av textdiskurser. Här penetreras framför allt kriterierna för om och när tolkning kan sägas äga rum och vilken vetenskaplig status denna verksamhet har. De två delarna är dock ingalunda åtskilda av fasta skott; tvärtom. Litet förenklat kan man säga att I tjänar som avstamp för det som sedan följer. Furbergs uttalade ambition är att ”skriva klart och enkelt om svåra ting”, och även om tingen förvisso understundom är svåra underlättas läsningen av sammanfattningar efter vart och ett av de 18 kapitlen, generösa uppsummeringar i löpande text och ett även i övrigt påfallande gott pedagogiskt handlag. Furberg försmår

inte heller att tryffera sin text med nöjsamma formuleringar. Dock synes det mig som om hans ordglädje och akademiska skämtlynne emellanåt mer tynger än lyfter framställningen. Men det är lappri. Resultatet har utan tvivel blivit en för läsaren synnerligen intressant konfrontation om än, som sagt, stundom 'oroande'.

Om man släpper Furbergs egen disposition kan boken även beskrivas som triptyk, där de tre delarna förslagsvis etiketteras 'orientering', 'renhållning' och 'uppbyggnad'. Den insats Furberg gör då det gäller att orientera/informera om grundläggande termer och begrepp i den hart när oöverskådliga hermeneutiska skriftfloran är oerhört nyttig, och jag föreställer mig att hans möda i detta avseende röner allmänt gillande. I litteraturvetenskapliga sammanhang – och på senare tid även i dagskritiken – möter man termer som t ex diskurs, emergens och textväv; gärna med hänvisning till de senaste auktoriteterna. Inget ont i det – tvärtom – men den pinsamma misstanken anmäler sig litet väl ofta, att termerna nyttjas som självklarheter utan reflekterande försök att klargöra vad som egentligen avses och vad skribenten själv har begripit av de auktoriteter som åberopas eller häcklas. Efter Furbergs utläggning av de centrala begreppen blir den litteraturteoretiska debatten förhoppningsvis litet mindre pinsam . . .

Furberg uppträder också som renhållningskarl – eller varför inte – som en elak liten gosse som sticker hål på andra gossars uppblåsta ballonger. Effektivt punkteras tankekonstruktioner av inflytelserika litteraturvetare som Eric Donald Hirsch och Gunnar Hansson (jag återkommer till dem senare); ett särskilt gott öga tycks Furberg ha till religionsfilosofen Anders Jeffner. Låt mig citera ett parti; det får samtidigt bli ett smakprov på Furbergs speciella framställningssätt:

Låt oss istället koncentrera oss på Jeffners innovation. Den verkar helt enkelt vara den att eftersom *poängen* med att i en given situation säga 'Du är smutsig om händerna' är att anbefalla adressaten att tvätta sig, så har yttrandet samma *mening* som 'Tvätta dig om händerna!'.

Orimligheten lyser i ögonen. I en kompetent översättning till tyska eller engelska skulle de två yttrandena inte återges på samma sätt. Man kan naturligtvis stipulera hur man vill; men när Jeffner efterhand använder det på detta sätt hoptotade meningsbegreppet i sina bestämningar av t ex metafor, tänker han sig med all sannolikhet att hans term översstämmer med eller åtminstone kan betraktas som en explication av den vardagliga.

Nästan ännu mer uppseendeväckande är Jeffners lära om situationsskapan. /---/ Detta förefaller mig vara hokuspokus (s 59–60).

Det ligger i sakens natur att denna del av Furbergs företag inte gärna kan vinna allas gillande.

Än mer kontroversiell blir Furberg när han skall axla byggmästarens roll och själv skissera en texttolkningsmodell. (En god portion 'renhållningsarbete' ingår även i denna del.) Ett genomgående drag i Furbergs framställning är angreppen på föreställningen om *författarintentionens* grundläggande

betydelse. Mot en litteraturvetenskap som traditionellt velat grunda sina "tolkningar" på kunskaper om författaren och hans biografi etc, ställer Furberg kravet att tolkningen måste utgå från den befintliga texten själv, från den diskurs, den 'väv' som faktiskt föreligger. Kravet kan synas självklart; den verksamhet som jag och mina likasinnade menar oss bedriva kallas ju förvisso *litteraturvetenskap*, inte *författarkunskap* eller dylikt. Visserligen är det rimligt att ämnet litteraturvetenskap även belyser t ex författarnas ställning "i offentligheten", den litterära produktionens villkor etc, men det centrala i ämnet måste ändå vara ett utforskande av det litterära verket, den konstnärliga artefakten – av just *texten*. För egen del är jag dock inte beredd att oreserverat ansluta mig till den föreställning om textens autonomi som jag tycker mig kunna utläsa hos Furberg, eller åtminstone i Furbergs förlängning. Innan jag tar upp den diskussionen måste jag dock beröra en bestämd modell för den litterära processen; en modell som styrt svensk litteraturvetenskap under lång tid, men som nu vittrar sönder just på grund av de nya insikter som t ex hermeneutiken tillfört ämnet.

Litet förenklat skulle man kunna kalla denna modell för 'postmodellen'. Man har tänkt sig att det litterära förloppet är tredelat: vi har avsändare (författaren), budskap/meddelande (texten) och mottagare (läsarna). Särskilt en viss typ av litteratursociologisk/litteraturpedagogisk forskning har med förkärlek omhuldat denna modell (även om modellens inflytande ingalunda är begränsat till dessa domäner). Det kan därför vara lämpligt att, som Furberg själv gör, lyfta fram exemplet Gunnar Hansson och den typ av läsarundersökningar som Hansson initierat.

Till grund för denna forskningsinriktning ligger bl a den viktiga iakttagelsen att "riktig tolkning" av en text växlar från läsare till läsare (givetvis även bland akademiska forskare). Vi riskerar att hamna i en grå zon av subjektivt tyckande kring texter, och hur skall då litteraturvetenskapen kunna legitimera sin anspråk som vetenskap; den tysta förutsättningen är då att en vetenskaps resultat måste kunna verifieras/falsifieras. Hanssons lösning blev, grovt uttryckt, en anpassning till ett av statsmakterna knäsat bildningsideal. *Litteraturupplevelsen* sattes i centrum; underförstått: för vetenskapsmannen var egentligen ingen individuell tolkning mer intressant än någon annan. Litteraturvetaren kunde för egen del avstå från det intrikata texttolkningsarbetet och i lugn och ro koncentrera sig på att med hjälp av kurvor, siffror och tabeller beskriva och mäta olika gruppers litteratürtolkningar.

Naturligtvis fanns ett värde också i detta. Människor som tidigare aldrig förmått *artikulera* estetiska omdömen gavs med hjälp av skattningsskalor och kryssmarkeringar möjlighet att kommunicera sina läsintryck. När jag själv var verksam som svensklärare fick jag många gånger erfara att skalskatningar av det här slaget kunde öppna annars tysta elever, och när isen väl var bruten kunde en friare litteraturdiskussion ta sin början. Och det är naturligtvis också intressant i sig att undersöka läsoplevelser med kvantitativa metoder. Men det som är fatalt med denna typ av forskning är just att den utgår från vad jag tillåtit mig kalla 'postmodellen', och den blir därigenom inte bara en åter-

vändsgränd utan också ett paradigmiskt hinder för dem som vill ägna sig åt litteraturvetenskapens hjärtpunkt – den punkt som tidigare fixerats som utforskandet av det litterära verket, textdiskursen. Författare, verk och läsare är nämligen inte uppdelbara på det sätt som postmodellen implicerar. Avsändare och mottagare går nog att avskilja men texten är inget paket som kan cirkulera på egen hand. Texten är – och nu försöker jag komprimera en bärande tankegång hos Furberg – en *diskurs* som är präglad av en viss regeluppsättning, vilken delvis styr författaren men som författaren också kan transcendera. Den som vill tolka denna diskurs utgår med nödvändighet från sin egen förståelsehorisont men tolkningen blir därför inte ”fri”, den är bl a beroende av vad som är ’utsagt’ och ’insagt’ i texten. Eller med andra ord: texten låter sig inte isoleras på det sätt som postmodellen ger sken av.

Man skulle nu kanske kunna tro att Furberg vill ”säkerställa” tolkningarna genom att förankra dem i vad författaren ”menat” med texten, men som jag påpekat tidigare drar han en skarp frontlinje mot alla försök att falla tillbaka på författarintentionen som universalnyckel i tolkningsarbetet.

Det är väl framför allt Hirsch som kommit att framstå som den kraftfullaste försvararen av författarintentionen bland de hermeneutiska impulsgevarna. En drivkraft i hans arbete, som jag har förstått det, är rädslan att vi skall hamna i ett ohämmat subjektivt tyckande om inte tolkningar kan hallstämpas. Redan i förordet till *Validity in Interpretation* (1967) betonar Hirsch nödvändigheten av vinnandet av konsensus: ”the practical goal of every genuine discipline is consensus – the winning of firmly grounded agreement that one set of conclusions is more probable than others – and this is precisely the goal of valid interpretation” (s IX). Och Hirsch kan bara tänka sig en konsensussskapande princip då det gäller att fastställa textens *meaning*, nämligen författarintentionen: ”*Meaning* is that which is represented by a text; it is what the author meant by his use of a particular sign sequence; it is what the signs represent” (s 8).

Samtidigt skall det väl i rättvisans namn påpekas att Hirsch inte alls är blind för möjligheten att också läsa texten utifrån andra utgångspunkter än att finna ’meningen’, men det som då ”tolkas” är något annat, nämligen textens *significance*. Direkt efter de ovan citerade orden läser man följande passage: ”*Significance*, on the other hand, names a relationship between that meaning and a person, or a conception, or a situation, or indeed anything imaginable” (s 8). Det torde dock inte råda något tvivel om att Hirsch vill bestämma ’text-tolkning’ som tolkning av just *the meaning*, och detta kan inte ske med mindre än att uttolkaren lyckas klarlägga författarens intention. I sitt senare, mindre kända – åtminstone mer sällan återopade – arbete *The Aims of Interpretation* (1976) uttrycker sig Hirsch i klartext: ”an interpreter, like any other person, falls under the basic moral imperative of speech, which is to respect an author’s intention. That is why, in ethical terms, original meaning is the ’best meaning’ ” (s 92).

Hirschs utgångspunkt underkänns av Furberg av åtminstone två skäl (som möjligtvis är sammantvinnade). Dels delar inte Furberg den vetenskapssyn

som är Hirschs (och också Hanssons) – icke-triviala tolkningar *kan* enligt Furberg inte var sanna/falska (men väl goda/dåliga enligt bestämda kriterier), och då behöver vi inte heller bekymra oss om den skräck som t ex Hirsch och Hansson känner inför legitimitetsproblemet: ”Tolkningar är i allmänhet inte sanna/falska, och deras vederhäftighet kan endast i platta fall säkerställas. Alltså är det en felaktig fördom att all vetenskap är inriktad på att finna sanningar. Likaledes är det blott en förutfattad mening att vederhäftigheten i vetenskapliga utsagor måste vara säkerställbar” (s 272). Dels tillerkänner Furberg textväven en autonom status; texten är visserligen skapad av en författare, men när författarens kreativa insats är slutförd existerar texten på sina egna villkor. Furberg ger i stället följande karaktäristik av vad som bör menas med en ideal texttolkning: ”En mönstergill tolkning, en mönstergill exeges, förefaller mig vara en som ger texten signifikans. Att för en text *t* finna en oansträngd utfyllnad av flåthålen och ett begrepp som sammanför utfyllnad och text till en ny enhet samt att framlägga resultatet som en kommentar till *t* – det är att göra en lyckosam texttolkning” (s 250).

Så vitt jag kan förstå är Furbergs modell fruktbarare än Hirschs; i praktiken har nog Hirsch mer kommit att fungera som en legitimering för traditionell litteraturforskning än som förnyande kraft. Stödda på Hirschs värnande om författarintentionen har (äldre) litteraturvetare kunnat fortsätta ungefär som tidigare, och man har sluppit att anta den långt radikalare utmaning som andra hermeneutiker utfärdat, då de betonat textens autonomitet.

Så långt instämmer jag i Furbergs resonemang och propäer (i den mån jag fattat honom rätt, får jag försiktigtvis inskjuta). Vart har då min inledningsvis annonserade oro tagit vägen kan läsaren undra?

Tyvärr måste mina reservationer bli något svävande. Jag delar Furbergs syn på textbegreppet och jag ställer villigt upp på hans tanke att tolkning av litterära texter är en hedervärd syssla även om tolkningarna inte kan verifieras/falsifieras. Men jag anar en fara vid horisonten. Det finns för närvarande vissa tongivande strömningar inom litteraturvetenskapen som – litet polemiskt uttryckt – stirrar sig blinda på just textväven och tycks glömma bort att denna väv faktiskt inte tillkommit utan vävstol och vävarens händer. Jag håller med om att väven är vårt primära forskningsobjekt, men jag tycker också att det är angeläget att vi offerar tid och kraft på att förstå hur denna väv har kunnat komma till. Kunskaper om, för att nu fortsätta metaforiken, t ex vilka garner som använts och hur dessa beretts är också värda att söka. Bärande idéer, sociala och biografiska faktorer etc, som på ett eller annat sätt påverkat författarens skapande/skapelse är också hedervärda forskningsobjekt så länge vi inte glömmet bort vad de förvärvade kunskaperna ytterst tjänar till att belysa. Det vore djupt tragiskt om litteraturvetenskap begränsades till just texttolkning. Det tror jag nu inte heller att Furberg själv önskar – det finns alls ingenting i hans bok som tyder på det – men jag kan gott tänka mig att formuleringar som den att författaren saknar ”priviligierad kunskap om väv världen” (s 148) ändå kan tjäna som legitimering för en sådan insnävning av ämnet. Jag anar ett nytt ’paradigm’ som dekreterar att litteraturvetenskap *är* texttolk-

ning i betydelsen exegeser av från författaren fristående diskurser.

Låt mig till sist ta upp några punkter där jag mer entydigt vill distansera mig från Furbergs framställning. I det första fallet är jag osäker om jag tolkar honom riktigt – jag kanske övertolkar – men en formulering på sidan 193 får mig att tro att Furberg, åtminstone implicit, trivialiserar den s k psykologisk-biografiska forskningsmetoden. Passagen lyder: ”man förstår det som sägs och sluter sig därifrån till något om upphovsmannens situation och psyke”. Naturligtvis är det lätt att ironisera över litteraturvetare som – låt oss säga – läser *Martin Bircks ungdom* för att kunna ställa psykisk diagnos på Hjalmar Söderberg (jo det har hänt, han skall ha varit passiv asteniker), men psykologisk-biografisk forskning kan faktiskt också tjäna vettiga syften. Man kan, som t ex Gunnar Tideström i sin bok om Edith Södergran, lyfta fram fakta om författaren i akt och mening att fördjupa förståelsen av det litterära verket. ”Trafiken” kan, som Sven Linnér uttryckt saken, mycket väl gå i andra riktningen, och den tanken synes inte ha föresvävat Furberg.

Litet störd blir jag också av vad jag skulle vilja kalla Furbergs ”preskriptionslusta”. Jag ställer mig avvisande till hans i mitt tycke överdrivna försök att reglera det terminologiska bruket inom litteraturvetenskapen. I och för sig förstår jag att Furberg i sin strävan att fixera tolkningsbegreppet vill undvika ordet ’tolkning’ i sammanhang där det inte (i hans strikta mening) hör hemma, men det är nog föspild möda att försöka få litteraturvetare att t ex ersätta ’symptomtolkning’ med termen ’tolkningsinvolverande symptomförklaring’ (s 125). Men det är en bagatell. Mer betänksam blir jag då sidorna 262–263 förkunnar att: ”Jag har fattat signifikanstolkningar som normalexempel på texttolkningar och då tänkt på tolkningar av prosa”. Och litet längre ned: ”Den lyriska texten har dessutom ofta både betydelseemergens och signifikansemergens; och emergenser är alltför dynamiska för min tolkningsmodell”. Här befarar jag att Furbergs rakkniv har skurit bort så mycket av osten att många litteraturvetare – de som vill tolka poetiska texter – inte får något kvar att lägga på smörgåsen.

Innan jag sätter punkt vill jag citera ett yttrande som Mats Furberg fäller om Jacques Derrida; ett yttrande som har hugsvalat mig då jag arbetat med hans bok: ”Eftersom min förståelse av honom brister, är det följande mindre ett referat än tankar utlösta av hans verk”.

Ändra ”det följande” till ”det sagda” och läsaren må sedan bedöma en outsiders trevande försök att bidra till – för att tala furbergska – den goda träta som är filosofi.

Björn Sundberg